

lukasıyla ara verildi. Tekrar Fransa'nın hâkimiyetine giren Cibuti 1957-1967 yılları arasında tedricen otonomi statüsüne geçti; 1977'de de bağımsızlığına kavuştu.

Afrika'nın doğusunda bulunan diğer Fransız sömürgeleri Hint Okyanusu'ndaki Réunion ve Madagaskar adalarıdır. İlk defa 1642'de Réunion'a çıkan ve 1715'e kadar burada kalan Fransızlar, Napolyon savaşları sonrasında geri gelip kolonilerini kurdular (1815). 1946'da sömürge statüsüne son verilen ada bu tarihten beri Fransa'nın deniz aşırı ilidir. Fransız sömürgeciliği Madagaskar'da ise resmen 1896 yılında başladı. 1947'de başlatılan bağımsızlık hareketinin şiddetle bastırılmasından sonra sömürge yönetimi tarafından buna alternatif olarak daha ılımlı bir milliyetçiliğe destek verildi. Ancak alınan önlemlerle bağımsızlık arzusu dindirilemedi ve 1960'ta cumhuriyet ilân edilmesiyle Fransız sömürge yönetimi son buldu.

Fransa Hindistan'da da sömürge faaliyetlerine girmiş, fakat İngilizler'den önce buradan geniş bir toprak parçası koparmayı düşünürken sadece birkaç basit ticaret üssü ele geçirebilmiştir. Önce bölgedeki diğer rakiplere göre gecikilmiş olmakla birlikte 1664'te Doğu Hindistan Şirketi (Compagnie des Indes Orientales) kuruldu, arkasından da Süret ve Dekken'in doğu kıyılarına yerleşmeye çalışıldı. Ne var ki şirket buralarda tutunamadı ve bölgedeki ilk sömürgeler Pondichery ile Chandernagar'dan ibaret kaldı. 1756 yılında Avrupa'da patlak veren Yedi Yıl Savaşları, bunlar dahil Fransa'nın ilk sömürgelerini kaybetmesine sebep oldu ve 1763'te imzalanan Paris Antlaşması uyarınca Hindistan, Kanada ve Louisiana'daki bütün topraklar İngilizler'e bırakıldı. Bu tarihten sonra Doğu'da yalnız Çin Hindî ile ilgilenen Fransa, özellikle 1858-1893 yılları arasında girdiği askerî hareketler ve bazı yerli hükümdarların iç karışıklık ve çatışmalar yüzünden himayesine sığınmaları sonucu çeşitli imtiyazlar kazanarak bölgeye iyice yerleşti ve 1945'te bağımsızlıklarını kazandıkları halde bunu fiiliyata geçiremeyen Vietnam, Kamboçya ve Laos'taki hâkimiyetini 1954 yılına kadar sürdürdü (bk. ASYA [Sömürgecilik Dönemi ve Bağımsızlık]). Ancak 13 Mart - 7 Mayıs 1954 günleri arasında cereyan eden ve Fransız kuvvetlerinin General Vo Nguyen Giap kumandasındaki Vietnam ordusu karşısında Fransa tarihinin en tra-

jik hezimetine uğradığı Dien Bien Phu Savaşı'ndan sonra Cenevre'de barış antlaşması imzalamak ve bölgeyi tamamen terketmek zorunda kaldı.

BİBLİYOGRAFYA:

A. J. Toynbee, *Survey of International Affairs* 1925, London 1927, I, 125-163, 175-181, 406-439; Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, s. 276-283; E. Sik, *The History of Black Africa* (trc. S. Simon), Budapest 1966, II, 71-78, 253-267; S. H. Longrigg, *Syria and Lebanon Under French Mandate*, Beyrut 1968, tür.yer.; Türkkiye Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 121-131, 142-159, 171-183; R. Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi* (trc. Halim İnal), İstanbul 1975, s. 125-135, 176-180, 185-189, ayrıca bk. tür.yer.; L. E. Williams, *Southeast Asia: A History*, New York 1976, s. 149-152; E. A. Boateng, *A Political Geography of Africa*, Cambridge 1980, s. 62-65; M. Morsy, *North Africa 1800-1900*, New York 1984, s. 131-143, 150-165, 197-199; Celâl Yahyâ, *el-Âlemü'l-‘Arabiyyü'l-‘hadîsî*, Kahire 1985, II, 671-733; III, 597-641; J. M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 249-262, 289-296, 328-354, 360-393; P. S. Khoury, *Syria and the French Mandate 1920-1945*, London 1987, tür.yer.; B. G. Martin, *Sömürgecilik Karşı Afrika'da Sufî Direniş* (trc. Fatih Tatlıoğlu), İstanbul 1988, tür.yer.; C. Harrison, *France and Islam in West Africa 1860-1960*, Cambridge 1990, s. 11-23; J. Fremaux, *Fransa ve'l-İslâm* (trc. Hâşim Sâlih), Limasol 1991, tür.yer.; Ebû'l-Kâsim Sa'dallah, *el-Hareketü'l-vahtaniyyetü'l-Cezâ'iriyye*, Beyrut 1992, I-III; K. M. Panikkar, *Asia and Western Dominance*, Kuala Lumpur 1993, s. 163-174; M. E. Chamberlain, *Sömürgeciliğin Çöküşü* (trc. Recai Dönmez), Ankara 1993, s. 114-117; J. J. Cooke, "Tricolour and Crescent; Franco-Muslim Relations in Colonial Algeria, 1880-1940", *IS*, XXIX/1 (1990), s. 57-75; *The Cambridge Encyclopedia of Africa* (ed. R. Oliver — M. Crowder), London 1981, s. 160-161, 178-180.

ŞİT TUFAN BUZPINAR

V. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Fransa'nın İslâmîyet'le tanışması VIII. yüzyılın başlarına rastlar. Zaragoza'nın (Sarakusta) fethinden sonra Hür b. Abdurrahman kumandasındaki İslâm ordusu 717-718 yıllarında Pireneler'i aşarak Fransa topraklarına girdi. Hür b. Abdurrahman'ın yerine geçen Semh b. Mâlik de Fransa topraklarında ileri harekâta devam etti. Önce Septimania (Sebtimâniye) ve daha sonra müslümanlar için önemli bir askerî üs olan Narbonne'u (Arbûne) fetheden (720) Semh b. Mâlik ertesi yıl Aquitania düklüğünün başşehri Toulouse'u kuşattı. Burada şiddetli bir mukavemetle karşılaşan Semh b. Mâlik'in şehid edilmesi müslümanları zor durumda bıraktı. Ordunun sevk ve idaresini ele alan Abdurrahman el-Gâfiki Arbûne'ye geri dönmek mecburiyetinde

kaldı. 721-726 yılları arasında gerçekleştiren seferler sonunda müslümanlar hâkimiyetlerini Rhône vadisi ve Lyon'a kadar genişlettiler. 732 yılında Bordeaux'yu yağmaladıktan sonra Paris'in 150 km. güneyindeki Tours şehrine yaklaşan Abdurrahman el-Gâfiki, Poitiers'nin 20 km. kuzeydoğusunda daha sonraları müslümanların Belâtüşşühedâ adını verdikleri, bugün Moussais-la-Bataille denilen yerde Charles Martel kumandasındaki Frank kuvvetleri tarafından mağlûp edildi. Bu savaşla İslâm ordularının kuzeye doğru ilerlemeleri engellenince fetihler diğer yönlerde devam etti. 734 yılında Marsilya'nın 100 km. kuzeyinde bulunan Avignon, dokuz yıl sonra da Lyon ele geçirildi; ancak bu şehirlerdeki hâkimiyet uzun sürmedi. 793'te Pireneler'i tekrar geçen müslümanlar 846-869 yılları arasında daha çok Güney Fransa sahillerine yöneldiler, Arles bölgesindeki Camorgue'da bir liman kurdular ve Arbûne şehrini fetihleri için bir üs olarak kullandılar. 891'den 975'e kadar da Marsilya ile Nice arasında meydana getirdikleri kolonileri ellerinde tuttular. X. yüzyılın başlarında müslümanların Fransa topraklarında kurdukları ve Alman İmparatoru Otton tarafından yıkılan en içteki ticaret merkezleri, Alpler'in eteklerinde yer alan Sisteron ve Embrun'a kadar çıkmıştı. Fransa sahillerine yönelik en son İslâm akınları XI. yüzyılın başlarında görülür. Bugün hâlâ mevcudiyetini sürdüren Jabal al-Qila (Cebelü'l-kal'a), Lascar ve Lascaris (el-Asker), Lehez (el-Havz), Mascaras (Batı Cezayir'deki Maasker [Mascara] şehir adından), Barbaresco (Berberi), Batharam (Beytüharâm), Ramatuelle (Rahmetullah) ve Almanar (el-Menâre) gibi Arapça yer isimleri Fransa'daki İslâm varlığının yaşayan tanıklarındır.

Ortaçağ Fransası, müslümanları fiilî varlıklarının yanında ilmî yönleriyle de iyi tanıyordu. Bu tanımadaki teolog, filozof, şair ve ilim adamı Raymond Lulle (ö. 1315) başta olmak üzere ileri gelen bazı İspanyol papazların yakından ilgilendikleri ve eğitimini gördükleri İslâm ilimlerini Fransa'da yaymalarının büyük etkisi olmuştur. İbn Hazm'ın 1027'de yazdığı *Tavku'l-hamâme*, Pireneler'in Fransa tarafında kullanılan kaynak eserler arasında yer alıyordu. Müzik, felsefe ve özellikle tıp alanlarında müslümanların bıraktığı tesirler çok büyüktür. Montpellier şehrini hâlâ tıp sahasında vazgeçilmez bir üniversite merkezi yapan Endülüs tıp ilmidir.

Fransa'da görülen ikinci büyük müslüman dalgasını, XVI. yüzyılda İspanyol engizisyonundan kaçarak Fransa'ya sığınan ve burada yerleşip Hristiyanlığı kabul eden yaklaşık 100.000 kişi meydana getirmektedir. Bu müslümanlar yerli halka göre daha eğitilmiş ve daha kültürlü olduklarından Fransa'nın, Haçlı seferleri ve İslâm ülkelerine doğru gelişen merkantilist ve siyasî yayılma hareketleri henüz başlamadan önce dahi İslâmiyet'in tesiri altında kalmış bir ülke olduğu söylenebilir.

Fransa'nın müslümanlarla olan sıkı ticarî ve siyasî ilişkileri, özellikle Kanûnî Sultan Süleyman ve I. François'nın kurdukları ittifak sırasında eşine az rastlanırlar bir hristiyan-İslâm iş birliği örneği teşkil etmiştir. I. François'nın Charles Quint'e (V. Karl) karşı bir İslâm devletiyle yaptığı ittifak, bir yerde Fransa'nın bugüne kadar İslâm ülkeleriyle yürüttüğü ilişkilerin esasını oluşturur. 1536'da Fransa'ya verilen ahidnâme ile Osmanlı sınırları içinde dinî, ticarî ve hukukî sahalarda önemli imtiyazlar tanınmış, böylece Fransız tüccar, misyoner ve diplomatları imparatorluğun en önemli merkezlerine yerleşerek müslümanları tanıma fırsatı bulmuşlardır. Napolyon'un Mısır'ı işgaliye (1798) başlatılan İslâm ülkelerine hâkim olma siyaseti 1830'da Cezayir'de, daha sonra da diğer Mağrib ülkeleriyle Kara Afrika'da uygulamaya konulmuş ve bunun sonucunda Fransız pasaportu taşıyan müslüman nüfus çoğalmıştır. Müslüman sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmasından sonra ise bu yeni ülkelerle Fransa arasındaki organik bağlar iktisadî, siyasî ve askerî iş birliğine dönüşmüş, bu durum bir yandan Fransa içinde müslüman cemaatlerinin doğmasına, öte yandan II. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen sanayi patlaması sebebiyle milyonlarca müslümanın Fransa'yı önce çalışma ülkesi, sonra da vatan olarak seçmesine yol açmıştır.

Bugün Fransa'da İslâm hüviyetiyle yaşayan nüfusun çekirdeğini, 1870'li yıllarda Kuzey Afrika'dan gelen ve eski Osmanlı tebaasından oldukları için "Turco" adıyla anılan ticaret erbabı teşkil etmektedir. Daha sonra işçilerle devam eden bu akın I. Dünya Savaşı başında 30-40.000 kişiye kadar yükselmiş, bu arada Fransız parlamentosuna ilk müslüman milletvekili de 1896 yılında Montarlier'den seçilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda hem cepheye sürmek, hem de cep-

heye giden Fransız askerlerinin yerine fabrikalardaki işçi ihtiyacını karşılamak için önemli sayıda Mağribli Fransa'ya getirildi. Bu savaş sırasında Fransa'nın sömürgelerden getirdiği insan sayısının 800.000 ile 900.000 arasında olduğu ve bunların 125.000'ini Cezayirli'lerin teşkil ettiği sanılmaktadır. Bu müslümanlardan 36.000 Mağribli ile (25.000'i Cezayirli) 30-35.000 Senegalli cepheye öldü; bugün Fransa'da 30.000'den fazla müslüman askerın mezarı bulunmaktadır. Savaşın sonra şimdiki Fransız toprakları üzerinde 120.000 müslüman vardı. II. Dünya Savaşı'na kadar önemli bir artış göstermeyen Kuzey Afrikalı göçü, savaş içinde yine asker ve işçi ihtiyacını karşılamak için yoğunlaştırıldı. Savaşın ardından endüstride İtalyan ve Polonyalılar'ın yerini Cezayirli işçiler aldı. Ancak bu müslümanlar Fransızlar'la aynı haklara sahip değillerdi ve hem Fransa'da hem Cezayir'de ayrı idarelere bağlı bulunuyorlardı. Fransa ancak 1958'de C. de Gaulle'ün, "Fransa'da tek bir kategori insan yaşıyor" sözünden sonra Cezayir'le beraber 10 milyonluk bir müslüman topluma sahip olduğunu resmen kabul etmiştir.

Fransa, 1962 yılında Cezayir'in bağımsızlığını elde etmesi üzerine bir anda yeni ve öncekilere göre çok daha fazla sayıda bir müslüman akınına uğradı. Daha çok, bağımsızlık savaşı sırasında Fransız ordusunda asker (harki) veya güvenlik güçlerine yardımcı milis olarak görev yapanlar, memurlar, milletvekilleri ve diğer iş birlikçilerden meydana gelen bu Cezayirli'ler aileleriyle beraber Fransa'ya sığındılar. Birçoğu kamplara yerleştirilen ve şu anda 1,5 milyonluk bir cemaat teşkil ettikleri sanılan bu müslümanların hâlâ Fransız vatandaşlarının bütün haklarına yeterince ulaşabilmiş oldukları söylenemez. İkinci nesil, bugün babalarının Cezayir'e karşı taşıdığı ihanet, Fransa'ya karşı eziklik duygusundan kurtularak Fransız toplumu içinde gerçek yerini almaya çalışmaktadır. Bu cemaatlere, yeni doğan çocuklarla iltica ve çifte vatandaşlık gibi yollardan Fransız uyruğuna giren müslümanları, özellikle evlilik yoluyla ve René Guénon (Abdülvehid Yahyâ), Louis Massignon, Muhammed Hamîdullah ve Roger Garaudy gibi müslüman veya İslâmiyet hayranı aydınların tesirinde kalarak İslâm'ı seçen 100.000 civarında Fransız mühtedisini de ilâve etmek gerekir. Yalnız bu sayılar dahi Fransa'da İslâmiyet'in, Protestanlık ve Ya-

hudilik'ten (her biri 700.000 kişi) çok daha önde gelen bir din durumunda olduğunu göstermektedir. Öte yandan müslümanların büyük bir kısmını Fransa'da işçi statüsünde bulunan yabancılar teşkil etmekte ve ülkede 820.000 Cezayirli, 450.000 Faslı, 240.000 Türk, 200.000 Tunuslu, 100.000 civarında Kara Afrika'lı ve sayıları daha az miktarlarda olan Ortadoğulu ve İranlı müslüman bulunmaktadır. Bu rakamlar, Fransa'da toplam 4 milyon civarında bir müslüman nüfusun yaşadığını ortaya koymaktadır. İstatistik rakamlarının kesin olmayışı, nüfus sayımlarında laiklik sebebiyle kişilere dinlerinin sorulmamasından ve valiliklerin tuttuğu kayıtlarda da sadece yabancı nüfusun belirtilip dinleriyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemesinden ileri gelmektedir. Müslümanların % 90'ı, endüstrinin yoğun olarak bulunduğu İle-de-France (Paris ve civarı), Rhône-Alpes (Lyon ve civarı), Provence-Alpes-Côte-d'Azur (Marsilya ve civarı), Nord-Pas-de-Calais (Lille ve civarı), Alsace ve Lorraine bölgelerinde toplanmıştır; ayrıca kuzeybatıda Seine-Maritime (Normandiya) ilinde ve Bordeaux'da da önemli miktarda müslüman yaşamaktadır.

1973 petrol krizinden sonra diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa'da da iktisadî büyüme bir anda durdu ve 1974'ten itibaren yabancı işçi alma politikasına son verildi. Aynı zamanda müslüman cemaatlerinin artık kalıcı oldukları anlaşıldığı için hükümet, yeni kurulan Göçmenler Bakanlığı vasıtasıyla bu grupların çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelik bir dizi tedbir aldı. Radyo ve televizyonda dinî programlara yer verilmesi, müslüman mezarlıkları kurulması, bayram günlerinde izin kullanılması, okullara İslâm kültürü dersleri konulması ve özellikle ibadet yerlerinin açılmasına yardım edilmesi şeklinde özetlenebilecek olan bu tedbirler müslümanların uzun mücadelelerden sonra elde edebildikleri bazı haklardır. Buna rağmen teşkilatlanma konusundaki hukukî engeller ancak 1981'de kalkmıştır. Daha önce yabancılar dernek kurabilmek için valinin özel iznini almak zorunda oldukları halde, bu tarihten sonra onlar da bir Fransız gibi her türlü dinî veya kültürel derneği kurup faaliyet gösterebilme hakkını elde etmişlerdir. Böylece 1981'e kadar 250 civarında olan ülkedeki cami ve mescid sayısı kısa sürede büyük bir artış kaydederek 1000'e yaklaşmıştır. Sadece 1981 ve 1982 yıl-

larında gayesi İslâm kültürünü yaymak, eğitim ve öğretim imkânları bulmak, cami yaptırmak ve yaşatmak, müslümanlar arasında yardımlaşmayı sağlamak, gıda ve mezar işleriyle ilgilenmek olan 200 dernek kurulmuştur. Bu arada, 1981 yılında esen hürriyet havasında devlet tekeline çıkarılan radyo yayınlarında da müslümanlar önemli yerler işgal ettiler. Şu anda Fransız toprakları üzerinde müslümanlara hitap eden Radio-Orient (Paris), Radio Trait-d'union (Lyon), Radio Gazette (Marsilya) ve Radio-Figue (Rouen) gibi birçok istasyon mevcuttur.

İslâmî hayatın Fransa'da gerçek yerini bulmasında ve Fransız toplumunun bir parçası haline gelmesinde Fransız müslümanlarının rolü büyüktür. Seçme ve seçilme hakkına sahip olan bu müslümanlar baskı grupları oluşturarak çeşitli hakların teminini sağlamışlardır. Bugün 300 civarında belediye meclisinde başkanlık veya üyelik mevkiine gelmiş olan Fransız müslümanlarının camilerin yapımında ve dindaslarının diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında oynamış oldukları rol her gün biraz daha artmaktadır. Ancak 4 milyon civarında müslümanın bulunduğu Fransa'da İslâm'ın daha çok söz sahibi olabilmesi için çeşitli cemaat ve derneklerin gösterdikleri bir federasyon halinde birleşme gayreti, Fransız hükümetinin de muhatap bulma bakımından bu yolu tercih eder görünmesine rağmen şimdiye kadar müsbet bir neticeye ulaşamamıştır. 147 derneğin bir araya gelerek meydana getirdiği, Fransa'nın güneyini içine alan Union des Organisations Islamiques de France (23 Mayıs 1988), Fransa çapında böyle bir kuruluşun oluşabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Bu tür bir federasyonun, özellikle 1993'ten itibaren Avrupa Topluluğu'nu meydana getiren ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkmasından sonra, İslâm'ın bu kıtadaki yeni ağırlığını göz önünde tutarak "Avrupa müslüman vatandaşı"nı ortaya çıkarmak açısından üstleneceği sorumluluk taşıdığı önemi arttıracaktır.

Fransa'da sendikacı, iş veren, dernek üyesi, belediye meclisi üyesi, özel radyo ve gazete sahibi, üniversite mensubu vb. olan müslümanlar, bu özellikleri ve mesuliyetleriyle bir asimilasyona doğru değil bir entegrasyona doğru gitmektedirler. Fransa, iki asırdır çeşitli ülkelerden gelen hristiyan kültürüne sahip milyonlarca insanı potasında eriterek onla-

rı Fransızlaştırmıştır. Ancak şimdi, tarihinde ilk defa tamamen eritilmeye uygun olmayan cemaatlerle karşı karşıya bulunduğu ve ülkede İslâm'a da yer ayırmak gerektiği kanaatine vardığı için bir yandan yeni stratejiler oluşturmak, öte yandan da bazı laik kanunları yeniden gözden geçirmek mecburiyetinde kaldığını hissetmektedir.

Fransa'daki cami ve mescidlerin çoğu ancak 30 ile 300 kişi arasında değişen kapasiteye sahiptir. Müslüman ülkelerin gönderdikleri din görevlileriyle desteklenen bu ibadethânelerin yalnız Paris ve civarıyla Marsilya ve Lille'de bulunan beşinin "ulucami" vasfını taşıdığı, diğerlerinin ise sadece altı tanesinin 600 kişilik bir cemaati içine alabilecek ölçüde olduğu görülmektedir. Fransa'da cami yapımı hâlâ çok önemli engelleri aşmak zorundadır. Belediyelerin şehircilik yönünden ileri sürdükleri bahaneler yanında ırkçılıktan kaynaklanan ve zaman zaman şiddet gösterisine dönüşen engellemeler, sözlü ve yazılı olmanın da ötesinde bazan camilerin bomba ile tahrip edilmesine kadar gitmektedir. Yalnız Fransa'daki camilerin en eskisi ve en muhteşemi olan Paris Camii kuruluşu sırasında engellemelerle karşılaşmış, zamanın politikası gereği Fransız hükümeti ve Paris Belediyesi'nin madî, mânevî katkılarıyla yapılmıştır.

Paris'te büyük bir cami inşa etme fikri, 1895 yılında Sultan II. Abdülhamid ve Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi tarafından ortaya atılmış, fakat planlar yapıldığı halde proje uygulama safhasına konulmamıştı. I. Dünya Savaşı sırasında Fransız hükümeti, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış olan Araplar'a ve özellikle Mekke Şerifi Hüseyin'e hoş görünmek için yaptığı çeşitli jestler yanında Paris'te bazı küçük mescidler inşa ettirdi ve ayrıca büyük bir cami inşası fikrini yeniden ortaya attı. Fakat bu proje de hemen uygulama alanına konulamadı ve ancak savaştan sonra, Fransa için canlarını feda eden binlerce müslümana minnet borcunun ödenmesi mecburiyeti ortaya çıktığında ciddiyetle ele alındı (1921). Caminin inşaat masraflarının büyük bir kısmı Fransız hükümeti tarafından karşılanırken Paris Belediyesi, Fas sultanı ve çeşitli Arap ülkeleriyle Türkiye de önemli katkılarda bulunmuşlardır. Uzun zaman Kuzey Afrika'da görev yapmış olan Mareşal Lyautey'in gayretleriyle ve onun gözetimi altında, Endü-

Paris Camii - Fransa

lüs mimari stilinde inşa edilen Paris Camii ve İslâm Enstitüsü 1926 yılında hizmete açıldı; idaresine de "Fransa müftüsü" gibi görülen Abdülkâdir b. Garbit getirildi. Fransa'nın sömürgeler yönetiminde söz sahibi olan ve bu konuda çeşitli eserleri bulunan Mareşal Lyautey'in telkinleriyle caminin inşasına izin veren ve yardım eden hükümet, bunun İslâm ülkeleriyle yürüttüğü yakınlaşma politikasına yardım edebileceğine inanıyordu. Hatta kuruluşun başına getirilen Abdülkâdir b. Garbit İslâm ülkeleri için tayin edilmiş serbest bir diplomat gibi görev yapıyor, ayrıca sömürgelerdeki geleneklerine bağlı eşraf ve ulemâ da bu cami yoluyla memnun edilmeye çalışılıyordu. Cezayir Savaşı'nın en sıcak döneminde (1957) yöneticiliğe getirilen Şeyh Ebûbekir Hamza da uzun süre Fransız hükümetinin müslümanlar üzerindeki nüfuzunu koruma hususuna dikkat etmiştir. Cami, Cezayir'in istiklâlini kazanmasından sonra bu ülke ile olan ilişkilerde bir nüfuz merkezi olarak kullanılmış ve 1982'de görevinden ayrılan Ebûbekir Hamza'nın yerine yine Cezayirli Şeyh Abbas tayin edilmiştir. Kuruluşundan itibaren "Fransa'nın camii" olmak şâibesinden kurtulamayan Paris Camii müslüman halk açısından umulan işlevi yerine getirememiş, ülkedeki müslümanları bir çatı altında toplayamadığı gibi eğitim-öğretim, mezarlık temini, siyasî katılım vb. önemli meselelerinde pek azına cevap verebilmiş ve bulunduğu yere herhangi bir biçimde İslâmî hüviyet kazandıramamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 785-793; Saibi, *Guide pratique du musulman en France*, Paris 1984; A. Krieger-Krynicky, *Les musulmans en France*, Paris 1985; Abdelmalik Sayad, "Islam et

immigration en France: Les effets de l'immigration sur l'Islam", *L'Islam en Europe à l'époque moderne*, Paris 1985, s. 239-312; F. Lamand, *L'Islam en-France, les musulmans dans la communauté nationale*, Paris 1986; C. Withol de Wenden, *Citoyenneté, nationalité et immigration*, Paris 1987; B. Étienne, *L'Islamisme radical*, Paris 1987; a.mlf., *La France et l'Islam*, Paris 1989; G. Kepel, *Les Banlieues de l'Islam, naissance d'une religion en France*, Paris 1987; a.mlf., *Les Banlieues de l'Islam*, Paris 1989; L'Islam en France: Islam, état et société (ed. B. Étienne), Paris 1991; Manfred W. Wenner, "The Arab / Muslim Presence in Medieval Central Europa", *IJMES*, XII/1 (1980), s. 59-79; S. M. Fakhruddin, "Muslims in France: A Case Report", *JIMMA*, II/2-III/1 (1980-81), s. 122-128; Faruk Bilici, "Fransa'da İslâm", *İTED*, VIII (1984), s. 177-203; R. Leveau, "Présence musulmane en France", *Etudes*, Paris 1986, s. 589-602; Jean-François Legrain, "Islam en France", *Esprit*, sy. 119, Paris 1986, s. 1-25; Hasan Gai Eaton, "Islam in France", *JQ*, XXXIII/4 (1989), s. 277-281.

FARUK BİLİCİ

VI. FRANSA'DA İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Şarkiyat ve İslâm'la ilgili çalışmaların önemli merkezlerinden biri olan Fransa'da bu tür faaliyetler, önceleri yalnız Endülüslü üniversitelerinde okutulan Arapça'nın XII. yüzyıldan itibaren eğitim programına alınmasıyla başladı; daha 1117'de Reims ve Chartes şehirlerindeki dinî okullarda Arapça öğretildiği bilinmektedir. 1170 yılında Papa III. Innocentius'un gayretiyle Paris'te ve arkasından da Toulouse'da Arapça ve İslâm kültürüne yönelik ilimlerin öğretimine başlandı. Bu sürecin XIII. yüzyılda özellikle siyasî ve dinî sebeplerle hızlandığı görülür. 1270 yıllarında Fransiskan tarikatına mensup İngiliz Roger Bacon, *De utilitate grammaticae* adlı kitabında bütün Avrupa'ya hitap ederek ortak dilleri olan Latince'nin dışında kalan dilleri, özellikle sahip bulundukları ilimlerin çoğunun İslâm dünyasından geldiğini göz önünde tutarak bu ilimlere dair kitapların yazıldığı dilleri öğrenmek gerektiğini vurguluyor, ayrıca kiliseye hitaben de Haçlılar'ın işgal ettikleri topraklardaki bu "barbar" dilleri konuşan "imansız" yerli halka yakınlaşabilmenin tek yolunun dillerini öğrenmek olduğunu söylüyordu. Bunun dışında ticaret, idare, hukuk, diplomasi gibi sahalarda da İslâm dünyasında konuşulan dillerin bilinmesi gerekiyordu. Bir başka önemli sebep de insanlara kendi dilleriyle hitap ederek Hristiyanlığı sevdirmek ve mümkünse onları dinlerinden döndürmekti. R. Bacon ve özellikle İtalyan papaz Montecroceli Ricol-do'nun koyduğu prensipleri bu açıdan

değerlendirmek gerekir. Ricol-do, bir misyonerin irşad sırasında tercüman kullanmasının tebliğin etkili olması bakımından sakıncaları üzerinde durmuş ve tarikat mensuplarının yabancı dil öğrenmesi gereğini vurgulamıştır. 1248 yılında Papa IV. Innocent, Ortadoğu'dan Arapça ve diğer Doğu dillerine tam anlamıyla hâkim on öğrencinin getirilip burs verilerek Paris Üniversitesi'nde teoloji okutulduktan sonra Hristiyanlığı öğretmek için Arapça konuşulan ülkelere gönderilmesini istemiştir. Bu düşünce, daha önce Papa III. Innocent'in İstanbul'da Parisli öğretmenlerin ders verecekleri bir din okulu açılması projesiyle paralellik göstermektedir. Papa IV. Clement de bu bursları iki katına çıkararak Hristiyanlığın müslümanlara tebliğini daha esaslı temellere oturtmaya çalışmıştır.

Viyanalı Konsili (1311-1312), üyelerinden Raymond Lulle'ün tavsiyesine uyarak Bologne, Oxford, Salamanca, Vatikan ve Paris üniversitelerinde Arapça, İbrânice, Süryânice ve Yunanca öğretilmesi için kürsü açılmasını kararlaştırdı. Böylece Fransa'da güneydeki Avignon'un yanı sıra Paris'te de üniversite seviyesinde Arapça öğretimine başlanmış oldu (1317); daha sonra da bunlara Bordeaux'da (1441), yine Paris'te (1530, Collège de France) ve Sorbonne'da (1530) yeni kürsüler ilâve edildi. 1669'da ünlü devlet adamı Jean Baptiste Colbert, Ecole Nationale des Langues Orientales (bugünkü Institut National des Langues et Civilisations Orientales) adını verdiği ilk müstakil Doğu dilleri okulunu açtı ve bu okul Fransız İhtilâli'nden sonra Direktuar idaresi döneminde yeni bir statüye kavuşturularak müslüman ülkelerine gidecek elçi, konsolos, tüccar ve şarkiyatçı gibi kişilerin Doğu dillerini öğrenebilecekleri ve İslâm dünyasıyla ilgili toplu bilgileri alabilecekleri bir yüksek okula çevrildi (1795). Arapça, Türkçe ve Farsça gibi temel dillerin yanında İbrânice, Süryânice ve Ermenice gibi diğer Doğu dillerinin de öğretildiği bu yüksek okulla Fransa âdeta bütün Avrupa'nın şarkiyat araştırmaları merkezi haline geldi.

XIX. yüzyılın başında Paris'teki üç ayrı eğitim kurumunda Arapça öğretiliyordu ve dersler Collège de France'da Jean-Jacques Antoine Caussin de Perceval, Ecole Nationale des Langues Orientales'de Silvestre de Sacy ile (edebî Arapça) Raphael de Monachis (halk Arapça'sı) ve Ecole des Jeunes de Langue'da Auguste Chayolle tarafından yürütülüyordu.

XIX. yüzyılda şarkiyat ve İslâm ilimleri alanlarında eser verenlerin çoğu bu müesseselerde görev yapan hocalardı. 1807'de Silvestre de Sacy, Fransa'nın İslâm dünyasına açılan kapısı durumundaki Marsilya'da müstakbel Levanten tüccarlara Arapça öğretilmesi için bir kurs başlattı ve Napolyon'un Mısır seferinde büyük yardımları görülen Kıptî papazı Gabriel Taoul'ü buraya tayin ettirdi. Dil alanındaki gayretler her şeyden önce tercüme yayınların doğmasına yol açtı. Önceleri daha çok Avrupa'da yaşayan Müsevîler'le Doğu'ya yerleşmiş bazı Batılılar'ın ilgilendikleri çeviri işlerini bu okullarda yetişmiş olan bilim adamları yürütmeye başladı ve onların yalnız tercüme ile yetinmeyerek özellikle İslâm klasiklerini tenkitli metin çalışması şeklinde ortaya koymaları sonucu şarkiyatçılığın bir dalı olan İslâm araştırmaları ortaya çıktı. Fransa'da, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi şarkiyatçılığı besleyen önemli bir kaynak seyahatnâmelereydi. İlkçağ'da bazı örneklerine rastlanan ve Ortaçağ'da sayıları gittikçe artan seyahatnâmeler, Doğu'nun egzotik hayatını merak eden geniş okuyucu çevrelerine ulaşma imkânı bulabilmiş, böylece Avrupa'da bu türde bir literatür doğmuştur. XIV-XVI. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'ne seyahat yapan 449 kişiden kırk üçünün Fransız olduğu ve Fransızlar'ın bu sayı ile İtalyanlar ve Almanlar'dan sonra üçüncü sırayı teşkil ettiği görülmektedir (Yerasimos, s. 9).

Fransa'nın ilk büyük şarkiyatçısı olarak kabul edilen, Collège de France'in ilk Arapça hocası Guillaume Postel (ö. 1581) Doğu'ya geziler yapmış, Türk milleti ve dili üzerindeki incelemelerini yayımlamıştır ki (*De la république des turcs*, Poitiers 1560; *Des histoires orientales et principalement des turcs*, Paris 1575) bunlar alanının ilk örnekleridir. Birçok Batı dilinin yanında Arapça, Ârâmice, Süryânice, İbrânice ve Türkçe bilen Postel'in kitaplarından biri de *Grammatica arabica*'dır (Paris 1538-1539). XIV. Louis zamanında Doğu dilleri tercüme kâtipliği yapan Barthélemy d'Herbelot'nun (ö. 1695) yayımladığı *La Bibliothèque orientale* (Paris 1697; Lattaye 1777-1782) adlı eser İslâm ansiklopedilerinin ilk örneği sayılmaktadır. XVII. yüzyıldaki diğer büyük eserleri tamamlar mahiyette olan bu ansiklopedi Doğu'da ortaya çıkmış ilimlerden, müslümanların tarihi edebiyatı ve dinlerinden oldukça ayrıntılı biçimde bahseder. Bu devrin önemli araş-